

Barbara Hlibowicka-Węglarz
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, Lublin
hlibowickaweglarzb@gmail.com

O „CUDOWNYCH FORMACJACH”, CZYLI RZECZ O JĘZYKACH KREOLSKICH¹

Słowa kluczowe: socjolingwistyka, kontakt językowy, język kreolski, pidżyn
Keywords: sociolinguistic, language contact, creole language, pidgin

Wprowadzenie

Języki kreolskie to języki mieszane, które formują się w społecznościach wielokulturowych i wielojęzycznych. Ta najbardziej ogólna, powszechnie znana definicja wydaje się jednak zdecydowanie niewystarczająca dla zrozumienia istoty tych języków i wymaga kilku wyjaśnień. Wiadomo, że w dzisiejszym świecie, jak nigdy dotąd, dochodzi na co dzień do rozmaitych kontaktów językowych. Postępująca globalizacja sprzyja kontaktom międzyludzkim i powoduje, że coraz częściej zarówno poszczególne jednostki, jak i całe grupy społeczne stykają się ze sobą w różnych sytuacjach życia codziennego. Można by nawet zaryzykować stwierdzenie, że wielojęzyczność stała się dziś normą. Czy to jednak oznacza, że żyjemy w czasach sprzyjających formowaniu się kreoli? Odpowiedź na to pytanie jest oczywiście negatywna. Skoro zatem języki kreolskie powstają w wyniku kontaktów językowych, jak wytłumaczyć to, że w pewnych sytuacjach dochodzi do ich formowania, w innych zaś nie? Jakie warunki okazują się sprzyjające ich powstawaniu? Jaki jest proces ich formowania? Czy kształtowanie się kreoli to zjawisko uniwersalne czy może właściwe dla jakieś

¹ Hugo Schuchardt, austriacki językoznawca uważany za ojca współczesnej kreolistyki, w swych licznych pracach na temat języków kreolskich nazywał je „cudownymi formacjami”.

epoki czy miejsca? Jaka jest ich geneza? Które z nich są najbardziej rozpowszechnione na świecie? Czy można im przypisać jakieś cechy charakterystyczne? Oto kilka podstawowych pytań, na które postaramy się znaleźć odpowiedź.

Co to są języki kreolskie?

Zdecydowana większość badaczy uważa, że język kreolski stanowi kolejny etap w procesie ewolucji pidżynu². Z tego powodu nazywa się go ekspidżynem. Tak więc kreol to pidżyn, który stał się językiem ojczystym jakiejś grupy społecznej. To właśnie status języka ojczystego wyraźnie odróżnia kreole od innych języków typu mieszanego, tzw. języków wehikularnych³, do których należą pidżyny, *lingua franca* i sabiry. Jak wiadomo, języki wehikularne używane są jako środki porozumienia jedynie w szczególnych, nagłych sytuacjach komunikacyjnych, nigdy jednak nie zastępują języka ojczystego.

Skoro język kreolski wywodzi się z pidżynu, pojawia się pytanie: kiedy dochodzi do takiej zmiany? Ilu nowych użytkowników musi się nim posługiwać jako językiem ojczystym, aby mógł stać się on językiem kreolskim? Dyskusja na ten temat pozostaje wciąż otwarta. Niektórzy (np. Hall 1996) twierdzą, że to przejście musi mieć charakter społeczny, a więc pidżyn powinien funkcjonować w społeczności charakteryzującej się znaczną liczbą użytkowników, dla innych to przejście może mieć nawet charakter indywidualny (tak np. Bickerton 1984). W tym drugim wy-

2 Zwróćmy uwagę na wielką różnorodność sytuacji socjolingwistycznych, w których dochodzi do ewolucji pidżynu. Biorąc pod uwagę stopień złożoności jego struktury, a także warunki społeczne, w których funkcjonuje, wyróżnia się kilka faz jego rozwoju: pidżyn nieustabilizowany, czyli żargon, pidżyn ustabilizowany oraz pidżyn rozpowszechniony. Przejście od pidżynu nieustabilizowanego do pidżynu rozpowszechnionego Robert Hall Jr. (1962) nazywa „cyklem witalnym”. Prowadzi on zazwyczaj do formowania się języka kreolskiego. Cykl przejścia od pidżynu do języka kreolskiego nie musi się jednak w pełni zrealizować, jak wskazują przykłady kreoli, które uformowały się w świecie. Język kreolski z Pitcairn, największej wyspy Polinezji, wskazuje na możliwość formowania się kreolu bezpośrednio z fazy pidżynu nieustabilizowanego. Angielski kreol z Torres Strait Islands, grupy wysp położonych między Australią i Papuą-Nową Gwineą, prezentuje typ formowania się języka kreolskiego, w którym pidżyn w fazie nieustabilizowanej przekształca się w pidżyn ustabilizowany, ale nie przechodzi przez fazę rozprzestrzenienia. Trzeci typ, reprezentowany przez większość kreoli, powstaje w drodze pełnego „cyklu witalnego”. Trzeba jednak zauważyć, że nie w każdym wypadku efektem końcowym cyklu jest uformowanie się języka kreolskiego. Czynnikiem decydującym o wszystkich jego etapach pozostają zawsze warunki społeczne, które implikują kolejne przejście lub blokadę ewolucji. Przykładem sytuacji, w której pidżyn ustabilizowany całkowicie zaniknął i nie przekształcił się w kreol, może być język annamicko-francuski, *tâi bôï*, używany przez mieszkańców regionu Kochinchina w południowym Wietnamie, będącego w XIX w. częścią kolonii francuskiej w Indochinach (Hlibowicka-Węglarz 2013: 30–34).

3 Na temat pidżynów i innych języków wehikularnych zob. Hlibowicka-Węglarz 2017.

padku wystarczyłoby nawet jedno dziecko, które zaczęłoby używać pidżynu jako języka ojczystego, by móc go uznać za język kreolski.

Istotnym kryterium, które wyraźnie odróżnia kreole od innych języków naturalnych, jest także czas, w którym się one kształtują. Podczas gdy większość języków naturalnych formuje się w drodze ewolucji przez wiele stuleci, języki kreolskie powstają stosunkowo szybko, nawet w przeciągu stu lat, a to dlatego, że ich proces formowania się przebiega w nietypowych warunkach społecznych. Włączając się do polemiki dotyczącej pochodzenia kreoli, Derek Bickerton (1988: 268) wyróżnia dwa sposoby pojawiania się nowych języków: gradualny i katastroficzny. Tak więc większość języków naturalnych, ukształtowanych w procesie ewolucji, można by zaliczyć do pierwszej grupy. W stosunku do języków kreolskich wspomniany autor jest zdecydowanym zwolennikiem hipotezy katastroficznej⁴. Kreole uformowały się bowiem w okresie wielkiego chaosu językowego i braku jednego ukształtowanego języka, który mógłby służyć jako narzędzie komunikacji dla wszystkich.

Podsumowując, możemy stwierdzić, że języki kreolskie to języki mieszane społeczności wielojęzycznych, które kształtują się w stosunkowo krótkim czasie, w określonych warunkach społecznych i które z jakichś powodów przekształciły się w języki ojczyste danych społeczności.

Warunki sprzyjające powstawaniu kreoli

Cechami łączącymi wszystkie języki kreolskie, a jednocześnie odróżniającymi je od innych języków naturalnych, są z jednej strony **specyficzne warunki społeczne**, w których się formują, z drugiej zaś **wspólne cechy strukturalne**. Proponujemy rozpocząć od analizy pierwszego z wymienionych czynników. Postaramy się odpowiedzieć na pytanie, czy wszystkie kontakty wielojęzyczne sprzyjają powstawaniu kreoli, a jeśli nie, to z jakich powodów. W tym celu przeanalizujemy następującą sytuację⁵.

Nietrudno dziś wyobrazić sobie warunki panujące na budowie gdzieś w małym miasteczku w Europie, gdzie obok osób kierujących budową pracuje wielu cudzoziemców pochodzących z różnych krajów, posługujących się odmiennymi językami. Robotnicy, którzy najczęściej nie należą do osób z wysokim wykształceniem, zazwyczaj nie znają języka angielskiego, będącego dziś narzędziem ułatwiającym komunikację w środowiskach wielojęzycznych. Dlatego w codziennych kontaktach zarówno robotnicy, jak i pracodawcy potrzebują jakiegoś innego narzędzia komunikacji, ale pracodawcy z całą pewnością nie będą uczyć się języków swoich pracowników. Wybór jednego z języków robotników też nie rozwiąże problemu, gdyż pozostali

4 To, co Bickerton (1984) nazywa katastroficznym sposobem formowania się kreoli, inni (np. Pereira 2006) nazywają kryzysem językowym.

5 Przykład zainspirowany przez Dulce Pereirę (ibid.: 27).

nadal nie mogliby uczestniczyć w kontaktach. Najprostszym rozwiązaniem dla robotników jest zatem nauka języka kraju, w którym pracują, dzięki czemu stałaby się możliwa komunikacja zarówno między poszczególnymi robotnikami, jak i między robotnikami a pracodawcami. Znajomość języka kraju pobytu pozwoliłaby robotnikom dodatkowo nawiązywać nowe kontakty poza miejscem pracy. Tak więc po pewnym czasie nauki robotnicy, choć popełniają wiele błędów, są w stanie w stopniu podstawowym porozumiewać się ze sobą i z pracodawcami. Zwróćmy uwagę, że w opisanej sytuacji nie dochodzi do mieszania się języków. Pracujący robotnicy mają bowiem łatwy dostęp do języka, którego chcą się nauczyć. Mogą korzystać z wszelkich współczesnych środków przekazu (radio, telewizji, prasy) oraz wielu innych udogodnień wspomagających ich znajomość języka (słowniki, podręczniki). Ponadto ich dzieci mogą uczęszczać do różnego rodzaju szkół. Mimo że wspomniana sytuacja odnosi się do grupy wielokulturowej i wielojęzycznej, nie sprzyja mieszaniu się języków.

Aby zrozumieć specyfikę uwarunkowania społecznego, które sprzyja mieszaniu się języków i powstawaniu kreoli, porównajmy opisaną wyżej sytuację z tą, która spowodowała, a nawet niejako „wymusiła”, pojawienie się większości języków kreolskich. W tym celu przyjrzyjmy się warunkom, w których formował się jeden z najstarszych języków kreolskich na świecie, to jest język kreolski z Wysp Zielonego Przylądka, tzw. *caboverdiano*. Gdy w 1462 r. Portugalczycy dotarli do pierwszej z wysp archipelagu, później nazwanych Wyspami Zielonego Przylądka, były one niezamieszkałe. Ich położenie geograficzne na rozdrożu trzech kontynentów: Europy, Afryki i Ameryki wydawało się niezwykle sprzyjające prowadzeniu działalności handlowej. Portugalczycy szybko zdali sobie sprawę z faktu, że budowa na wyspie przystani dla statków handlowych pływających wzdłuż wybrzeża afrykańskiego może przynieść duże korzyści. Tak więc z czasem archipelag, zwłaszcza pierwsza odkryta i zaludniona przez Portugalczyków wyspa Santiago, stał się ważnym ośrodkiem handlowym, uczestniczącym w życiu ekonomicznym niemal całego ówczesnego świata. Główną działalnością Portugalczyków w regionie stał się handel niewolnikami, którego rozkwit przypada na XVI w. Już w poprzednim stuleciu w celu zaludniania wysp zaczęto sprowadzać czarnych niewolników z zachodniego wybrzeża Afryki. Pochodzili oni z różnych grup etnicznych i posługiwali się odmiennymi językami. Część niewolników w niedługim czasie odsprzedawano i eksportowano do Europy i Ameryki Południowej. Ci, którzy pozostawali na wyspie, pracowali w domach kolonizatorów, uprawiali ziemię, produkowali potrzebne towary.

Pierwsza faza pobytu na wyspach, zwana „okresem zasiedlania”, dawała niewolnikom możliwość większego kontaktu z osadnikami i kolonizatorami portugalskimi, a w konsekwencji z językiem portugalskim. W późniejszym okresie, zwanym „okresem plantacji”, kiedy niewolnicy pracowali głównie na plantacjach lub w manufakturach i cukrowniach, ich kontakt z Portugalczykami i językiem portugalskim był bardziej ograniczony. W tych nowych warunkach niewolnicy mieli już mniejszy

kontakt nie tylko ze swoimi właścicielami, ale również ze sobą. Ze względu na swoje bezpieczeństwo, w obawie przed buntami i rewoltami, właściciele dobierali bowiem do pracy niewolników w taki sposób, aby pochodzili oni z różnych grup etnicznych i językowych. Nic więc dziwnego, że wszelkie kontakty stały się bardzo utrudnione, wręcz niemożliwe. Niewolnicy, którzy zostali odizolowani od swoich kultur i języków, wymieszani między sobą, a jednocześnie mający sporadyczny kontakt z kolonizatorem portugalskim, znaleźli się w sytuacji tzw. kryzysu językowego. Ich języki stały się нефункционалне, zaś język kolonizatora bardzo trudno dostępny. Takie warunki wymusiły poszukiwanie nowego narzędzia komunikacji, doprowadzając początkowo do formowania się pidżynu, który następnie – wraz z pojawieniem się nowej generacji użytkowników (potomstwa niewolników) – przekształcił się w język kreolski. Zauważmy, że sytuacja w innych regionach, gdzie uformowały się języki kreolskie, była co do zasady bardzo podobna.

Tak więc, powracając do naszego przykładu opisującego warunki na budowie, można by przypuszczać, że gdyby stworzyć warunki analogiczne do tych nakreślonych przez historię (odcięcie od rodzimych języków, sporadyczny dostęp do języka dominującego), mogłyby one również doprowadzić do mieszania się języków. Oczywiście w dzisiejszych czasach taka sytuacja jest niezwykle trudna do wyobrażenia, choć teoretycznie możliwa.

Jak widzimy, izolacja, odcięcie od rodzimych języków jest ważnym czynnikiem warunkującym formowanie się kreoli. Nic więc dziwnego, że badacze zwracają uwagę na fakt, iż powstają one głównie w środowiskach mieszanych, uformowanych na wyspach, najczęściej uprzednio niezamieszkałych. Wyspy zapewniają bowiem w naturalny sposób odcięcie i oddalenie mieszkańców od rodzimych kultur i języków. Ten czynnik, zwany „wyspiarskością”, uważa się za niezwykle sprzyjający powstawaniu kreoli. Zauważmy, że zdecydowana ich większość ukształtowała się na wyspach, a nie na kontynencie. Jako przykład można by tu wymienić choćby te najbardziej znane, do dziś funkcjonujące na świecie, do których należą języki kreolskie z Haiti, Jamajki, Filipin, Bahamów, Hawajów, Seszeli, Wysp Dziewiczych, Wysp Świętego Tomasza i Książęcej, Wysp Zielonego Przylądka i wielu innych.

Mimo że warunki panujące na wyspach zdecydowanie sprzyjają powstawaniu kreoli, odnotowujemy również ich obecność w krajach kontynentalnych. Można by się zatem zastanowić, czy „wyspiarskość” jest czynnikiem obligatoryjnym, który warunkuje pojawianie się kreoli, czy też nie. Otóż „wyspiarskość” należy rozumieć bądź dosłownie, bądź przenośnie, oznacza ona bowiem pewien określony typ uwarunkowania społecznego, które towarzyszy pojawianiu się kreoli, i odnosi się do symbolicznego oddalenia i izolacji.

Znakomitym przykładem kraju, w którym ukształtował się język kreolski, a który nie jest krajem wyspiarskim, jest położona w zachodniej Afryce Gwinea Bissau. Przedstawiając krótko warunki, w jakich ukształtował się tam język kreolski, tzw. *guineense*, postaramy się wyjaśnić, jak można nieco inaczej, przenośnie,

rozumieć pojęcie wyspiarskości. Portugalczycy dotarli na tereny dzisiejszej Gwinei Bissau w 1446 r. W odróżnieniu od sytuacji na Wyspach Zielonego Przylądka zastali tam uformowaną społeczność afrykańską, składającą się z wielu odmiennych grup etnicznych posługujących się różnymi językami. Przez wiele lat kontakt pomiędzy portugalskim najeźdźcą a tubylczą ludnością był bardzo ograniczony. Portugalczycy, w obawie o swoje bezpieczeństwo, prowadzili jedynie drobny handel wzdłuż wybrzeży rzek Gwinei, nie opuszczając swych statków. Mała liczba kolonizatorów w stosunku do zorganizowanej siły wrogo nastawionych tubylców nie pozwoliła Portugalczykom na osiedlanie się na terytorium kraju. Na domiar złego gorący klimat Afryki, choroby nękające Portugalczyków i brak odpowiedniego przygotowania nie pozwalały na zorganizowanie własnej administracji. Dopiero w XVI w. zaczęto budować małe administracyjne osady. Wokół tych osad, które stały się centrami handlowymi ówczesnej Gwinei Bissau, działali pośrednicy różnych narodowości, znający różne języki, dzięki czemu mogli pomagać Portugalczykom w prowadzeniu handlu. To właśnie doprowadziło do mieszania się języków, a w konsekwencji do ukształtowania się języka kreolskiego. Otóż owe ośrodki handlowe mogą uchodzić za wyizolowane „kontynentalne wyspy”, na których warunki społeczne towarzyszące powstawaniu kreoli były podobne do tych na wyspach. Mieszanie się języków dotyczyło więc jedynie wyizolowanych miejsc, gdzie zbierała się wielokulturowa i wielojęzyczna społeczność.

Gdzie i kiedy formowały się języki kreolskie?

Znając nieco dokładniej okoliczności towarzyszące powstawaniu kreoli, nie dziwimy się, że ich kształtowaniu sprzyjały warunki, jakie stwarzała epoka wielkiej ekspansji zamorskiej. To właśnie w dobie wielkich odkryć geograficznych, kiedy Hiszpania, Portugalia, Francja, Anglia i Holandia kolonizowały Afrykę, Amerykę i Azję, doszło do powstania największej ich liczby. Kontakty między kolonizatorami a ludnością tubylczą stwarzały warunki społeczne sprzyjające ich formowaniu.

Robert Chaudenson, francuski badacz języków kreolskich, do czynników społeczno-historycznych, które prowadzą do tworzenia się kreoli, dodał „egzogeniczność populacji”. Jak pisze:

[...] kreolizacja jest tragedią społeczną i ludzką, którą charakteryzuje reguła trzech jedności, tak jak francuską tragedię klasyczną: jedność miejsca – wyspa; jedność czasu – około jednego wieku; jedność akcji – kolonialne społeczeństwo niewolnicze (Chaudenson 1992: 37, tłum. – B. H.-W.).

Nazwy poszczególnych języków kreolskich wskazują na język dominujący, będący ich bazą leksykalną. Mówimy więc o językach kreolskich powstałych na bazie leksykalnej języka angielskiego, portugalskiego, francuskiego lub krócej – o an-

gielskich, portugalskich, francuskich językach kreolskich. Wiadomo, że w procesie mieszania się języków najszybciej „przejmowane” są zawsze elementy leksykalne, które podobnie jak cechy fonetyczne są zdecydowanie mniej stabilne w porównaniu z elementami składniowymi, stanowiącymi „szkielet” każdego języka. Z tego względu stosunkowo łatwo jest rozpoznać pochodzenie danego kreola, zawiera on bowiem większość jednostek leksykalnych z języka grupy społecznie dominującej. Poza określeniem wskazującym na pochodzenie kreoli większość z nich zachowała swoje nazwy własne, jak np.: *negerhollands*, język kreolski na bazie leksykalnej języka holenderskiego lub holenderski język kreolski, czy *principense*, portugalski język kreolski z Wyspy Książęcej.

Gdyby prześledzić szlaki podróży zamorskich dawnych kolonizatorów, z łatwością można by zauważyć, że zdobyte przez nich tereny pokrywają się z tymi, na których ukształtowały się, a nawet do dziś funkcjonują poszczególne języki kreolskie. W początkowym okresie ekspansji to Hiszpanie i Portugalczycy dzielili między sobą zdobyte posiadłości. Wielkie imperium hiszpańskie powstało głównie w Ameryce Środkowej i Południowej (poza Brazylią). Statki Kolumba docierały kolejno do wysp Ameryki Środkowej, m.in. na Kubę. Najaktywniejsi w poszukiwaniu nowych dróg morskich byli jednak Portugalczycy. Opłynęli oni zachodnie wybrzeża Afryki i dopłynęli do Indii, kierując się dalej aż do Japonii. W miejscach, gdzie zatrzymywali się na dłużej (Wyspy Zielonego Przylądka, Gwinea Bissau, Wyspa Świętego Tomasa, Wyspa Książęca, Cejlon, Goa, Daman, Diu, Malakka i in.), wprowadzali swoją administrację. Na zdobytych terenach dochodziło do kształtowania się społeczności wielojęzycznych, mieszania się języków i pojawiania się kreoli. Nieco później do rywalizacji włączyły się Anglia, Francja i Holandia. Do dziś na brytyjskich terytoriach zamorskich, np. na Wyspach Dziewiczych, Bermudach, Kajmanach, na wyspie Pitcairn, na Hawajach, są używane powstałe w przeszłości języki kreolskie.

Francja, która imperium kolonialnym stała się na początku XVII w., do dziś zachowała departamenty zamorskie (Gwadelupę, Martynikę, Reunion, Gujanę Francuską) oraz terytoria zamorskie (Nową Kaledonię i Polinezję Francuską). Wszędzie tam panujące w XVII w. warunki doprowadziły do uformowania się języków kreolskich.

Głównym obszarem ekspansji Holandii był Daleki Wschód, tzw. Indie Wschodnie, niezwykle ważny ze względu na drogocenne towary. Z racji znacznie łagodniejszych warunków panujących w koloniach holenderskich w porównaniu z tymi, jakie stworzyli inni kolonizatorzy, powstało w nich zdecydowanie mniej języków kreolskich, a te, które przetrwały, są już w całkowitym zaniku.

Trzeba jeszcze zauważyć, że niektóre regiony przechodziły spod jednego panowania pod inne, a wraz ze zmieniającymi się warunkami historyczno-społecznymi zmieniały się również wpływy językowe. W takich okolicznościach uformowany wcześniej kreol mógł ulegać leksykalnym wpływom nowych języków, z którymi wchodził w kontakt. Z oczywistych powodów w regionach wpływów różnych po-

tę europejskich tworzyły się języki kreolskie wykazujące cechy tych wszystkich języków, które brały udział w ich formowaniu. Na przykład *papiamento*, kreol uformowany na bazie leksykalnej języka portugalskiego i hiszpańskiego, używany w regionie Morza Karaibskiego, głównie na wyspach Aruba, Bonaire i Curaçao (wyspy ABC). Poza wyraźnymi wpływami języka hiszpańskiego i portugalskiego *papiamento* zawiera ponadto liczne zapożyczenia leksykalne holenderskie, angielskie, francuskie oraz z wielu dialektów afrykańskich.

Postaramy się teraz wymienić najbardziej znane języki kreolskie powstałe w dobie wielkiej ekspansji zamorskiej, w wyniku kolonizacji Afryki, Azji i Ameryki przez wielkie potęgi europejskie. Zaczniemy od portugalskich i hiszpańskich kreoli, które powstały najwcześniej.

Do najbardziej rozpowszechnionych języków kreolskich utworzonych na bazie leksykalnej języka portugalskiego należą: *caboverdiano*⁶, *guineense*⁷, *santomense*⁸, *principense*⁹, *angolar*¹⁰, *anobonês*¹¹, *ceilonês*¹², *korlaiense*¹³, *papia kristang*¹⁴, *macaense*¹⁵.

6 Język kreolski z Wysp Zielonego Przylądka, jeden z najstarszych, jakie uformowały się w wyniku mieszania się języka portugalskiego z wieloma afrykańskimi językami rodziny niger-kongo, z grupy mande (mandingo, bambara, soninke itp.) oraz z grupy zachodnioatlantyckiej, takimi jak wolof, temne, fula itp. (Hlibowicka-Węglarz 2013).

7 Język kreolski z Gwinei Bissau. Należy wraz z *caboverdiano* do kreoli z tzw. Górnej Gwinei. Ze względu na wspólną historię oraz długotrwałe kontakty między dwoma regionami obydwa języki kreolskie wykazują wiele podobieństw (ibid.).

8 Język kreolski z Wyspy Świętego Tomasza. Należy wraz z *principense* do grupy kreoli z regionu Zatoki Gwinejskiej (ibid.).

9 Kreole z Zatoki Gwinejskiej ukształtowały się w wyniku kontaktu języka portugalskiego z afrykańskimi językami z rodziny niger-kongo z grupy kwa (edo) oraz z grupy bantu, takimi jak kimbundu i kikongo (ibid.).

10 Zwany również *moncó*, *ngola*, *lunga*. Język kreolski, który współwystępuje wraz z *santomense* na Wyspie Świętego Tomasza. Wykazuje znacznie więcej cech charakterystycznych dla języków bantu (ibid.).

11 Zwany również *fá d'ambú*, czyli język z Wyspy Ano Bom (później – Annobón, od 1973 – Pagalu). Należy do grupy kreoli z Zatoki Gwinejskiej. Od 1968 r. wyspa należy do Gwinei Równikowej, której językiem oficjalnym jest język hiszpański (ibid.).

12 Język kreolski ze Sri Lanki (dawniej Cejlon). Jest wynikiem obecności Portugalczyków w tym regionie od początku XVI do połowy XVII w. Używany przez społeczność Batticaloa na wschodzie wyspy. Wykazuje duże wpływy języków tubylczych, syngaleskiego i tamilskiego. Poddały w późniejszym okresie wpływom holenderskim i angielskim. Dziś w zaniku (Hlibowicka-Węglarz 2003).

13 Język kreolski z małej miejscowości Korlai w Indiach, na północ od Bombaju. Z tej samej rodziny kreoli co te z Damanu, Diu i Goi. Powstał w XVI w. w wyniku mieszania się języka marata z portugalskim. Mimo że Portugalczycy opuścili ten region w 1740 r., tzw. *korali* pozostał w formie, jaka ukształtowała się w XVI w. Jego odkrycie w XX w. było wielką sensacją w świecie kreolistów (Couto 1996).

14 Znany również jako portugalski kreolski z Malezji. Powstał w wyniku kontaktów Portugalczyków głównie z językiem malajskim. Używany jeszcze dziś, choć w fazie zaniku, w Malakce, Kuala Lumpur, Singapurze oraz na Jawie. Nazwa oznacza język chrześcijański – *papia kris tang*. Choć po

Stosunkowo mniej kreoli powstało na terytoriach zajmowanych przez Hiszpanów. Wśród uformowanych języków kreolskich na bazie leksykalnej języka hiszpańskiego należy wymienić: wspomniany już *papiamento*¹⁶, *chabacano*¹⁷ i *palenquero*¹⁸.

Wśród francuskich kreoli należy wspomnieć o językach kreolskich z Antyli¹⁹ (Martytika, Gwadelupa, Marie-Galante, Les Saintes, Saint-Barthélemy, Saint Thomas, Dominika, Saint Lucia, Grenada, Trynidad i Tobago): *haitiano*²⁰, *reunion*²¹, *seychelles*²².

Angielskimi kreolami są np. języki kreolskie z Antyli (Wyspy Dziewicze, Saint Croix, Saint Kitts i Nevis, Saint-Martin, Saint-Barthélemy, Antigua i Barbuda, Montserrat, Dominika, Saint Lucia, Saint Vincent, Barbados, Grenada, Trynidad i Tobago): *belize*²³, *guianense*²⁴, *jamaican creole english*²⁵, *krio*²⁶, *ndjuka*²⁷,

Portugalczykach przybyli w te regiony Holendrzy, to poza kilkunastoma słowami nie pozostawili większych śladów językowych (Hlibowicka-Węglarz 2003).

- 15 Zwany również *patoá*, *língua macaísta*. Powstał w wyniku kontaktu portugalskiego z chińskim. Portugalczycy przybyli do Makau w 1553 r. i zarządzali tym terenem aż do 1999 r. (ibid.).
- 16 Zwany też *papiamentu* i *papiamen* (Couto 1996).
- 17 Nadal używany przez ok. 300 tys. osób na Filipinach (ibid.).
- 18 Powstały w Ameryce Południowej w wyniku kontaktu z czarną społecznością Kolumbii. Używany w miejscowości San Basilio de Palenque w północnej części Kolumbii (Granda 1978).
- 19 Na Antylach powstało bardzo wiele kreoli różnego pochodzenia. Wymienione języki kreolskie powstały w wyniku mieszania się języka francuskiego z językami tubylców (Couto 1996).
- 20 Kreol o największej liczbie użytkowników (ok. 5 tys.), zarazem jeden z najbardziej znanych. Warunki, w jakich powstał, są bardzo podobne do tych, które przyczyniły się do powstania języka kreolskiego na Wyspach Zielonego Przylądka (ibid.).
- 21 Jest najbliższy językowi francuskiemu w porównaniu z wszystkimi innymi kreolami ukształtowanymi na Oceanie Indyjskim. Dawniej wyspa, na której powstał, nosiła nazwę Bourbon (ibid.).
- 22 Język kreolski z Seszeli na Oceanie Indyjskim, zwany również *seychellois* lub *seselwa*. Wyspy zostały zaludniane przez Francuzów czarnymi niewolnikami przywiezionymi z wyspy Mauritius w XVIII w. W późniejszym czasie przeszły pod panowanie angielskie (ibid.).
- 23 W Belize, byłym Hondurasie Brytyjskim, używa się angielskiego języka kreolskiego powstałego w XVII w., bardzo zbliżonego do kreola z Jamajki. W miastach jest on pierwszym językiem większości użytkowników. Mieszkańcy terenów wiejskich posługują się różnymi językami: hiszpańskim, maja, językami karaibskimi. Język kreolski funkcjonuje tam jedynie jako *lingua franca* dla ułatwienia porozumienia pomiędzy wielojęzyczną ludnością (ibid.).
- 24 Język kreolski z Gujany, dawnej Gujany Brytyjskiej, wykazujący wiele podobieństw do tych z Barbadosu i Sierra Leone (ibid.).
- 25 Język kreolski na bazie leksykalnej języka angielskiego z Jamajki (ibid.).
- 26 Używany w Sierra Leone, jest językiem ojczystym ok. 200 tys. osób i jednocześnie *lingua franca* w całym kraju. Uważa się, że powstał w okresie powrotu czarnej ludności z Jamajki do Sierra Leone (ibid.).
- 27 Znany również jako *djuka*, *aucaa alakuyana* lub *mekolo*. Używany przez ok. 16 tys. czarnych mieszkańców wzdłuż rzek Cottica i Maroni (między Gujaną Francuską a Surinamem). Wykazuje wiele podobieństw z językami kreolskimi, takimi jak *sranan* i *saramaccano* (ibid.).

*San Andrés/Providencia*²⁸, *saramaccano*²⁹, *tok pisin*³⁰, *torres strait english creole*³¹, *bush english*³².

Stosunkowo najmniej języków kreolskich uformowało się na bazie leksykalnej języka holenderskiego. Należą do nich: *neherhollands*³³, *berbice*³⁴ i *skepi*³⁵.

Jak już wspomniano, największa liczba kreoli powstała w czasie wielkich ekspedycji zamorskich ze względu na fakt, że ten właśnie okres charakteryzował się sprzyjającymi warunkami społecznymi. Nie znaczy to jednak, że w innym czasie języki kreolskie nie powstawały. Przykładem języka, który ukształtował się znacznie później, jest język powstały w procesie kreolizacji pidżynu na przełomie XIX i XX w. na Hawajach, w warunkach przypominających wszystkie poprzednie. Z powodu braku rąk do pracy na hawajskich plantacjach trzciny cukrowej zaczęto kontraktować robotników różnego pochodzenia niemal z całego świata. Wśród przybyłych na plantacje byli Europejczycy (Portugalczyki, Hiszpanie, Niemcy, Norwegowie, Rosjanie) i Azjaci (Japończycy, Koreańczycy, a także Chińczycy, posługujący się różnymi dialektami języka chińskiego). Językiem społecznie dominującym był język angielski, natomiast najliczniej reprezentowanym – rodzimy język hawajski. Zmuszeni do wspólnego życia i wspólnej pracy robotnicy musieli stworzyć sobie jakiś język komunikacji. W tych warunkach początkowo powstał pidżyn, który następnie przekształcił się w angielski język kreolski.

Innym przykładem języka kreolskiego powstałego w znacznie późniejszym czasie może być *liberia*, kreol angielski, zwany również *brokes*, *kwasai*, *waterside* czy *waterside street english*. Powstał w XIX w. jako rezultat kontaktu amerykańskiego

28 Język kreolski używany na kolumbijskich wyspach San Andrés y Providencia. Znany jako *bendè* (ibid.).

29 Używany przez ok. 20 tys. *bosnegers* czy *maroons* w Surinamie. Niektórzy uważają, że jest to kreol pochodzenia portugalskiego, którego słownictwo, w późniejszym czasie, uległo wpływom języka angielskiego (Kihm 1987). Funkcjonuje jako jeden z trzech kreoli w Surinamie, obok *sranan* i *ndjuka* (ibid.).

30 Spotykany w Papui-Nowej Gwinei, zwany również *pisin*, *melanesian*, *neomelanesian*, *melanesian english*. Używany przez 120 tys. osób jako język ojczysty, dla ok. 4 mln osób jest drugim językiem. Pełni funkcję języka wehikularnego (Couto 1996).

31 Zwany również *torres strait broken*, *cape york creole*, *lockhart creole*. Używany przez ok. 5 tys. osób na wyspach w Cieśninie Torresa, między przylądkiem Jork i Papuą-Nową Gwineą. Wykazuje wiele podobieństw do *tok pisin* (ibid.).

32 Zwany również *cameroons creole*, *west coast*, *broken english*, *weskos*. Używany w Kamerunie przez 2 mln osób, także jako drugi język na wyspie Fernando Po i we wschodniej Nigerii. Wykazuje wiele podobieństw do *krio* (ibid.).

33 Zwany również *negro dutch*. Kreol używany na Wyspach Dziewiczych, Saint Thomas, Saint Croix i Saint John na Karaibach. Dziś w fazie zaniku (ibid.).

34 Zwany również *berbice creole dutch*. Używany w północno-wschodniej części Gujany, na granicy z Surinamem. Powstał w XVII w., dziś w fazie zaniku (ibid.).

35 Jeden z trzech kreoli używanych w Gujanie. Bliższy *negerhollands* aniżeli *berbice*. W późniejszym czasie uległ znacznym wpływom języka angielskiego (ibid.).

black english z pidżynem uprzednio funkcjonującym na wybrzeżu Liberii. Najbardziej konserwatywna wersja tego języka jest używana przez rybaków z grupy etnicznej Kru w Wybrzeżu Kości Słoniowej.

Wśród języków kreolskich są też takie, które powstały w efekcie kontaktów z językami krajów pozaeuropejskich. Można tu wymienić np. arabski kreol *kinubi*, język kreolski z Oceanii, tzw. *hiri motu*, lub *suahili shaba*, który powstał w prowincji Shaba na południowym wschodzie Zairu (dzisiejsza Demokratyczna Republika Konga).

Pierwszy z nich, zwany również *nubi*, to kreol utworzony na bazie leksykalnej języka arabskiego, używany przez jedną grupę etniczną w Ugandzie i Kenii. Językami substratu są tu języki bari z grupy nilotyckiej oraz maba z sudańskiej grupy centralnej (Couto 1996: 236). *Kinubi* wykształcił się z pidżynu arabskiego z Dżuby, gdzie został zawieszony przez grupę żołnierzy.

Drugi z nich, *hiri motu*, uznawany jest za język urzędowy Papui-Nowej Gwinei. Używany jest do dziś przez 120 tys. użytkowników, a powstał w kontakcie języka *motu* z językami tubylczymi.

Trzeci ze wspomnianych kreoli, *suahili shaba*, to kreol ukształtowany w pierwszych dekadach XX w. na bazie języka suahili w Zairze. Kiedy Belgowie zaczęli w tym kraju eksploatować miedź, rekrutowali robotników z całej Afryki Środkowej. Pracujący w kopalniach robotnicy posługiwali się afrykańskimi językami z grupy bantu, głównie suahili. Począwszy od 1940 r., wraz z pojawieniem się pierwszych generacji użytkowników nowego języka mieszanego, mówi się o języku kreolskim powstałym na bazie suahili. Jeszcze dziś posługuje się nim 7,5 tys. osób w Afryce. W tej grupie języków kreolskich trzeba również wymienić *malαιο baba*, ukształtowany na bazie języka malajskiego, używany w Malakce i Singapurze, oraz inny język kreolski uformowany na bazie języka suahili, zwany *kingwana* lub kongijskim albo zairskim suahili. Ten ostatni zyskał status języka narodowego i jest używany przez około tysiąc osób rdzennej ludności Zairu.

Co prawda największa liczba kreoli powstała w epoce ekspansji zamorskich w wyniku mieszania się dominujących języków europejskich z afrykańskimi, azjatyckimi i amerykańskimi językami grup tubylczych o niższym statusie społecznym, nie można jednak uważać, że powstawały one tylko w tym właśnie czasie za sprawą europejskich kolonizatorów. Należy pamiętać, że to wydarzenia historyczne XVI–XVIII w. stworzyły niezwykle sprzyjające warunki do formowania się nowych społeczności mieszanych, które stanęły w obliczu „kryzysu językowego”. Ich rdzenne języki okazały się niefunkcjonalne i w związku z tym wynikła potrzeba szybkiego stworzenia nowego narzędzia porozumienia. Tak więc to nie wspomniana epoka ani nie „sprawcy” tych sytuacji byli decydującym czynnikiem prowadzącym do ukształtowania się języków kreolskich, lecz sprzyjające uwarunkowania społeczne. Dlatego należy przypuszczać, że zawsze gdy zostaną stworzone określone warunki społeczne, dojdzie początkowo do procesu pidżynizacji, a nieco później do procesu kreolizacji pidżynu, w wyniku którego uformuje się język kreolski.

Pochodzenie języków kreolskich

Jeśli założymy, że podobne warunki panujące w społecznościach wielojęzycznych zawsze prowadzą do formowania się języków kreolskich, niezależnie od języka grupy dominującej i języków grupy o mniejszym prestiżu społecznym, można by przypuszczać, że w procesie kreolizacji działają jakieś uniwersalne mechanizmy akwizycji języka. To, że wszystkie kreole wykazują wiele wspólnych cech strukturalnych, dodatkowo wydaje się potwierdzać tę hipotezę. Spróbujmy zatem zastanowić się nad genezą języków kreolskich, aby zrozumieć zasady ich funkcjonowania. Już Hugo Schuchardt w licznych pracach na temat języków kreolskich³⁶ zwracał uwagę na ich uniwersalny charakter, podkreślając, że kształtują się one według tego samego schematu.

Jedną z teorii, jakie pojawiły się na temat pochodzenia języków kreolskich, była hipoteza uniwersalna, zwana *language bioprogram hypothesis* (LBH), która powstała w środowisku generatywistów. Opiera się ona na założeniach teoretycznych dotyczących akwizycji języka Noama Chomskiego i została sformułowana przez D. Bickertona (1984). Bickerton starał się odpowiedzieć na pytanie o pochodzenie języków kreolskich. Uważał, że dzieci, które nabyły język kreolski z pidżynu rodziców, posłużyły się w procesie akwizycji języka swoim bioprogramem językowym, podobnie jak wszystkie inne dzieci. To jednak, co je wyróżnia spośród innych, to fakt, że nie mogły korzystać z doświadczenia rodziców, gdyż ci nie posługiwali się jeszcze językiem w pełni ukształtowanym. To właśnie dlatego struktury językowe tworzone przez dzieci kreolskie powtarzają się i mieszają. Język tych dzieci nigdy nie był korygowany przez rodziców, posługujących się jedynie pidżynem. Gramatyka języków kreolskich jest zatem znacznie bliższa bioprogramowi niż gramatyka innych języków naturalnych, jest bowiem w znacznie mniejszym stopniu obciążona czynnikami kulturowymi. Doświadczenia językowe, korekta struktur językowych przez rodziców, to, czego zabrakło dzieciom kreolskim, oddalają gramatykę dziecka od gramatyki podstawowej, czyli zasad i całego zespołu parametrów systemu językowego, tzw. *core grammar* (Hlibowicka-Węglarz 2013: 73–74). Hipoteza uniwersalna, chyba najbardziej radykalna i najoryginalniejsza spośród wszystkich hipotez na temat pochodzenia języków kreolskich, spotykała się zarówno z uznaniem niektórych badaczy, jak i z negacją podstawowych jej założeń przez innych.

Inną hipotezą na temat pochodzenia kreoli była hipoteza monogenezy. Przypisuje ona zdecydowanej większości języków kreolskich jedno pochodzenie i dlatego też wydaje się tłumaczyć, dlaczego kreole, funkcjonujące nawet w bardzo od siebie oddalonych w rejonach, wykazują tak wiele podobieństw.

36 W latach 1881–1891 powstały trzydzieści trzy prace Schucharda na temat języków kreolskich, publikowane w czasopiśmie: „Kreolische Studien”, „Beiträge zur Kenntnis des kreolischen Romänisch” oraz „Beiträge zur Kenntnis des englischen Kreolisch”.

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych teorii monogenetycznych jest monogeneza portugalska, tzw. luzogeneza, która wyprowadza niemal wszystkie języki kreolskie Afryki, Azji, Ameryki i Oceanii z dawnego pidżynu portugalskiego, który miał się uformować w XV w. wzdłuż zachodnich wybrzeży Afryki. Germán de Granda (1978), jeden ze zwolenników tej hipotezy, tłumaczy, że to właśnie Portugalczycy byli pierwszymi kolonizatorami zachodnich wybrzeży Afryki, a na zdobytych terenach prowadzili szeroko zakrojoną działalność, co zdecydowanie sprzyjało rozpowszechnianiu się ich języka.

Inny badacz, J. Clancy Clements (1999), wysuwa hipotezę, że oprócz portugalskiego pidżynu, który uformował się w Afryce w XV w., w XVI w. powstał w Azji inny portugalski pidżyn, który wykazywał wiele podobieństw do tego afrykańskiego mimo pewnych cech je różniących. Tak więc luzogeneza opiera się na poglądzie o funkcjonowaniu w XVI w. dwóch pidżynów portugalskich, które z czasem stały się podstawą powstających później języków kreolskich. Granda twierdzi, że dowodem na luzogenezę jest to, iż językiem portugalskim aż do XVIII w. można się było porozumiewać nie tylko na kontynencie afrykańskim, ale też na azjatyckim i amerykańskim.

Innymi znanymi hipotezami na temat pochodzenia języków kreolskich są: eurogeneza (teoria superstratu) oraz afrogeneza (teoria substratu).

Hipoteza superstratu zakłada, że języki kreolskie uformowały się niemal wyłącznie na bazie języków społeczeństw dominujących, negując wpływ języków zdominowanych. Robert Hall Jr. (1966: 58) pisze, że „języki kreolskie są uproszczonymi wersjami struktur europejskich, które zostały uzupełnione pewnymi elementami języków substratu”.

José G. Herculano de Carvalho (1969: 50–51) twierdzi, że

języki kreolskie prezentują zmodyfikowane formy języków europejskich – portugalskiego, hiszpańskiego, francuskiego, angielskiego, holenderskiego – używane przez użytkowników afrykańskich czy azjatyckich (tłum. – B. H.-W.).

Hildo Honório do Couto (1996: 144) podkreśla, że hipoteza superstratu odzwierciedla ideologię kolonizacji, której można przypisać cechy świata widzianego przez pryzmat ekspansji europejskiej na kraje Afryki, Azji i Ameryki. Nic więc dziwnego, że wyznawcy tej teorii używają w odniesieniu do kreoli określeń o charakterze deprecjacyjnym, takich jak np.: *broken english* (łamana angielszczyzna), *français corrompu* (zniekształcony, zepsuty francuski), *língua do preto* (język czarnych), *português mal falado* (zły portugalski), *gíria ridícula* (śmieszny żargon) i wielu innych.

Hipoteza języka substratu uznaje natomiast, że w procesie kształtowania się języków kreolskich podstawową rolę odegrały języki społeczeństw zdominowanych. Hipoteza ta pojawiła się pod koniec lat 50. XX w. Jednym z pierwszych badaczy, który zwrócił uwagę na wpływ języka substratu na powstanie kreolu, był Douglas Taylor. Odnosząc się do języków kreolskich, twierdził, że

to, co Europejczykom wydaje się ordynarnym uproszczeniem ich modeli językowych, może być w rzeczywistości zachowaniem [w tych modelach] wielu cech wspólnych różnym językom zachodnioafrykańskim (Taylor 1956: 413; tłum. – B. H.-W.),

wskazując tym samym na najwcześniej formowane kreole w Afryce. W tym względzie poglądy Taylora wyraźnie nawiązują do teorii monogenetycznej.

Martha Baudet (1981), badając kreole z Jamajki i Haiti, potwierdziła opinię Taylora. Starając się udowodnić afrykańskie pochodzenie karaibskich kreoli, przedstawiła wiele struktur gramatycznych, które są wspólne językom kreolskim z Karaibów i językom zachodnioafrykańskim: ewe, joruba, igbo oraz twi. Do podobnego wniosku dochodzi też Hilda Koopman, która badając haitański język kreolski, zauważa, że

języki zachodnioafrykańskie charakteryzują się wieloma cechami wspólnymi (zarówno leksykalnymi, jak składniowymi), które są wspólne również z językiem kreolskim z Haiti (Koopman 1986: 246; tłum. – B. H.-W.).

Wszystkie wspomniane hipotezy, podobnie jak inne³⁷, pozostają jednak hipotezami. Mimo że zostały oparte na pewnej dozie prawdopodobieństwa, trudno udowodnić, która z nich jest najbardziej uzasadniona i wiarygodna. Odnoszą się one bowiem do języków, które powstały wiele wieków temu i miały jedynie tradycję ustną. Niemniej każda z nich zawiera pewne treści potwierdzone badaniami. Dlatego też można by przyjąć, że w procesie formowania się języków kreolskich krzyżowały się różne czynniki, które wpłynęły na ich ostateczny kształt.

Uwagi końcowe

Ogromne zainteresowanie badaczy pochodzeniem języków kreolskich wynika przede wszystkim z potrzeby wyjaśnienia licznych podobieństw strukturalnych między nimi. Poszczególni autorzy sugerowali, że właśnie we wspólnej genezie kreoli należy szukać odpowiedzi na pytanie o ich wspólne cechy. Zabierając głos w dyskusji, Alain Kihm (1980) zaprezentował niezwykle ciekawą teorię, która przeszła do historii jako „potrójny paradoks kreolski”³⁸.

Głosiła ona, że po pierwsze, wszystkie języki kreolskie, niezależnie od tego, jaki język stanowi ich bazę leksykalną, wydają się bardziej podobne do siebie niż każdy z nich do języka, po którym odziedziczył leksykę. Mówiąc innymi słowy, język kreolski na bazie leksykalnej francuskiej i język kreolski na bazie leksykalnej portugalskiej są do siebie bardziej podobne niż pierwszy z nich do języka francuskiego, a drugi do języka portugalskiego.

37 Np. teoria języka mieszanego H. Schuchardta, teoria *baby talk* Leonarda Bloomfielda, *foreigner talk* Charlesa Fergusona, teoria akulturacji Roberta Chaudensona.

38 Tłumaczenie reguł tej teorii zob. Hlibowicka-Węglarz 2013: 60–61.

Po drugie, języki kreolskie są bardziej podobne do siebie niż języki, z których pochodzi ich słownictwo. Innymi słowy, język kreolski na bazie leksykalnej języka francuskiego i język kreolski na bazie leksykalnej języka portugalskiego są bliższe sobie (abstrahując od różnic leksykalnych) niż francuski i portugalski.

Po trzecie, języki kreolskie o tej samej bazie leksykalnej nie są do siebie bardziej podobne niż języki kreolskie uformowane na bazie leksykalnej różnych języków, np. może istnieć więcej różnic między dwoma językami kreolskimi na bazie portugalskiej niż między nimi a językiem kreolskim uformowanym na bazie leksykalnej francuskiej.

Te ciekawe spostrzeżenia zostały poczynione na podstawie wnikliwych, wieloletnich badań nad złożoną strukturą języków kreolskich. Wielu autorów starało się bowiem sporządzić listę cech charakterystycznych, które wyróżniałyby języki kreolskie spośród innych języków naturalnych. Choć lista tych cech nie zawsze była taka sama u wszystkich, to niektóre z nich powtarzały się regularnie. D. Bickerton (1981) zaproponował dwanaście cech strukturalnych, które uznał za najważniejsze dla wyróżnienia języków kreolskich. Są to: szyk wyrazów w zdaniu SVO, pojawienie się rodzajników, pojawienie się środków wyrażania kategorii: czasu, trybu i aspektu (system TMA), rozróżnienie dopełnienia: dokonany vs niedokonany, pojawienie się strategii w zakresie tworzenia zdań względnych, strategie negacji, użycie przymiotników w roli czasowników, pojawienie się strategii tworzenia zdań pytajnych, użycie jednego czasownika dla wyrażania egzystencji i posiadania, pojawienie się czasowników posiłkowych, pojawienie się konstrukcji biernych, konstrukcje czasowników seryjnych. Omówienie tych cech strukturalnych wymaga dokładnego wyjaśnienia. Wszystkie one wskazują nam, jak bardzo odmienne w stosunku do znanych nam języków naturalnych mogą być w językach kreolskich środki wyrazu różnych kategorii gramatycznych. Jednakże jest to już kolejny, bardzo obszerny, a zarazem bardzo ciekawy temat, któremu należałoby poświęcić odrębny artykuł.

Literatura

BAUDET M., 1981, *Identifying the African Grammatical Base of the Caribbean Creoles: A Typological Approach*, [w:] A. Highfield, A. Valdman (red.), *Historicity and Variation in Creole Studies*, Ann Arbor, s. 104-117.

BICKERTON D., 1981, *The Roots of Language*, Ann Arbor.

BICKERTON D., 1984, *The Language Bioprogram Hypothesis*, „Behavioural and Brain Sciences” t. 7, nr 2, s. 173–221, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.1017/S0140525X00044149>.

BICKERTON D., 1988, *Creole Languages and the Bioprogram*, [w:] F. Newmeyer (red.), *Linguistic. The Cambridge Survey*, t. II: *Linguistic Theory. Extensions and Implications*, Cambridge, s. 268–284.

CARVALHO J.G., 1969, *Sobre a natureza dos crioulos e a sua significação para a linguística geral*, [w:] idem (red.), *Estudos Linguísticos*, t. II, Coimbra, s. 49–73.

- CHAUDENSON R., 1992, *Des îles, des hommes, des langues. Essai sur la créolisation linguistique et culturelle*, Paris.
- CLEMENTS J.C., 1999, *Evidência para a existência de um pidgin português asiático*, [w:] D. Pereira (red.), *Crioulos de base portuguesa*, Lisboa, s. 185–201.
- COUTO H.H., 1996, *Introdução ao estudo das línguas crioulas e pidgins*, Brasília.
- GRANDA G., 1978, *Estudios lingüísticos hispánicos, afrohispanicos y criollos*, Madrid.
- HALL R. JR., 1962, *The Live Cycle of Pidgin Languages*, „Lingua” 11, s. 151–156, [on-line:] [https://doi.org/10.1016/0024-3841\(62\)90021-9](https://doi.org/10.1016/0024-3841(62)90021-9).
- HALL R. JR., 1966, *Pidgin and Creole Languages*, Ithaca.
- HLIBOWICKA-WĘGLARZ B., 2003, *Język portugalski w świecie. Wczoraj i dziś*, Lublin.
- HLIBOWICKA-WĘGLARZ B., 2013, *Portugalskie języki kreolskie w Afryce*, Lublin.
- HLIBOWICKA-WĘGLARZ B., 2017, *Pidżyny i inne języki wehikularne*, „LingVaria” nr 1 (23), s. 25–41, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.12797/LV.12.2017.23.02>.
- KIHM A., 1980, *Aspects d'une syntaxe historique. Études sur créole portugais de Guiné-Bissau*, Paris.
- KIHM A., 1987, *Les créoles portugais*, „Bulletin des Études Portugaises et Brésiliennes” 46–47, s. 61–87.
- KOOPMAN H., 1986, *The Genesis of Haitian*, [w:] P. Muysken, N. Smith (red.), *Substrata versus Universals in Creole Genesis. Papers from the Amsterdam Creole Workshop, April 1985*, Amsterdam, s. 231–258.
- PEREIRA D., 2006, *Crioulos de base portuguesa*, Lisboa.
- TAYLOR D., 1956, *Language Contacts in the West Indies*, „Word” 12, nr 3, s. 391–414, [on-line:] <https://doi.org/10.1080/00437956.1956.11659610>.

What shall be understood under creole language?

Summary

Creole languages are being formed as a result of language contact in multicultural and multilingual societies. Why is it that some circumstances are advantageous for their formation while others do not positively influence their formation? Which circumstances are crucial in order for a creole language to be formed? What does the entire process look like? Is the formation of a creole language a universal phenomenon or does it depend on the era and the place? Which creole languages are the most common in the world? Where do they come from? Do they have any characteristic features? These are the key questions that this paper attempts to answer.